

УДК 821.161.2.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-207-23>

## М. РИЛЬСЬКИЙ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ОСЯГНЕННІ Є. МАЛАНЮКА

## M. RYLSKY IN THE INTELLECTUAL COMPREHENSION OF YE. MALANIUK

**Михида С.П.,**

*orcid.org/0000-0002-0921-0819*

*доктор філологічних наук, професор,*

*професор кафедри української філології та журналістики*

*Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

**Краснощок В.В.,**

*orcid.org/0000-0003-0419-7851*

*кандидат філологічних наук, доцент,*

*доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін*

*Донецького національного медичного університету*

У статті окреслюється бачення Євгеном Маланюком особистості і творчості Максима Рильського, здеформованих відсутністю національної самоідентичності. Есеїстика Є. Маланюка є невичерпним джерелом осмислення здобутків та поразок українського мистецтва слова. Максим Рильський у рецепції Євгена Маланюка, представлений у його есеях, нотатнику та щоденниках, постає у всій складності особистісного та естетичного виявів.

Засвідчено, що літературний критик досить об'єктивно визначає доміанти художнього світу й художньої потенції поета. Є. Маланюк відносить М. Рильського до митців із яскраво вираженим аполлонівським началом і через це саме на нього він покладав надії щодо формування підвалин високої літератури доби національного ренесансу. Проте перед критиком постає проблема загадки творчої постаті М. Рильського як митця, котрий рано дозрів як майстер, але не досяг піку свого духовного потенціалу.

Разом із впливом тотолітарної машини, здатної вихолостити будь-які ознаки особистісної і націотворчої енергії митця, засвідчується заглиблення Є. Маланюка у психосвіт поета, зусилля у створенні його психологічного портрета.

Попри блискучий талант та високий письменницький хист, зумовлений зануреністю в європейську літературу, знання мов, досконалий мистецький смак неокласика, літературний критик зауважує втрати художнього результату через відсутність національної самоідентифікації митця, недорозвиненість «національної емоції». Понад це, Є. Маланюк приходить до висновку про взаємозв'язок цілісності національного ества поета і його мистецької самореалізації, що може стати не лише предметом багатьох наукових студій, але й методологічною константою, призмою оцінки будь-якого письменника в постколоніальних студіях.

**Ключові слова:** Є. Маланюк, М. Рильський, есеїстика, національна емоція, тоталітаризм, постколоніальні студії, аполлонівське творче начало.

The article outlines Yevhen Malaniuk's vision of Maksym Rylsky's personality and work, deformed by the lack of national self-identity. Malaniuk's essays are an inexhaustible source of comprehension of the achievements and failures of the Ukrainian art of words. Maksym Rylsky in the reception of Yevhen Malaniuk, presented in his essays, notebooks, and diaries, appears in all the complexity of personal and aesthetic manifestations.

It is proved that the literary critic quite objectively determines the dominants of the artistic world and the poet's artistic potential. Ye. Malaniuk refers to M. Rylsky as an artist with a pronounced Apollonian beginning, and for this reason he pinned his hopes on him to form the foundations of high literature of the national renaissance. However, the critic faces the problem of the mystery of M. Rylsky's creative figure as an artist who matured early as a master but did not reach the peak of his spiritual potential.

Along with the influence of the totalitarian machine, which is capable of emasculating any signs of the artist's personal and nation-building energy, the author shows Yevhen Malaniuk's immersion in the poet's psychological world and his efforts to create his psychological portrait.

Despite the brilliant talent and high literary ability due to immersion in European literature, knowledge of languages, and the perfect artistic taste of the neoclassicist, the literary critic notes the loss of artistic result due to the lack of national self-identification of the artist, the underdevelopment of "national emotion". Moreover, Ye. Malaniuk comes to the conclusion about the interconnection of the integrity of the poet's national identity and his artistic self-realization, which can become not only the subject of many scientific studies, but also a methodological constant, a prism for evaluating any writer in postcolonial studies.

**Key words:** Ye. Malaniuk, M. Rylsky, essay, national emotion, totalitarianism, postcolonial studies, apollonian creativity.

**Актуальність проблеми.** Українське літературознавство повсякчас стикається із новими завданнями, реалізація яких, віримо, зможе досягти рівня самоідентифікації, осягнення самої й визначення власного об'єктивного місця у світовій мистецькій спільноті. Саме тому повернення імен і текстів, які з різних причин залишалися за межею загальнодоступності, що триває й досі, є лише половиною шляху. Друга, думається, значно важливіша, відбувається разом із відкриттям білих плям, але потребує ще більших інтелектуальних зусиль, аби сприймання національного літературного безміру не було тенденційним, а стало органічним. Осягнення літератури 1920–30-х років ХХ століття у цьому процесі – надактуальне завдання. І тут варто звернути увагу на оцінки сучасників, надто інтелектуалів європейського рівня, спроможних визначити грані таланту / міру естетичних втрат тих митців, хто балансував на грані реалізації свого таланту і служіння жорсткій системі координат «будівництва нового світу» під назвою СРСР. У цьому сенсі Євген Маланюк-есеїст та його візаві Максим Рильський були цілком актуалізовані в цій студії, аби дати відповідь на окремі питання, які стоять перед літературознавством, а з огляду на типологічну близькість маркерів часу та їхній відбиток у художній площині й перед українством у цілому.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Літературознавчий дискурс есеїстики Є. Маланюка є невичерпним джерелом осмислення здобутків та поразок українського мистецтва слова. До її вивчення неодноразово у різні часи зверталися дослідники, зокрема Ю. Войчишин, Г. Клочек, Л. Куценко, М. Неврлий, Т. Салига, та ін. Із найсвіжіших досліджень варто відзначити колективну монографію «Есеїстика Євгена Маланюка: літературознавчі виміри» [1], що вийшла друком цього року і представила й теоретичну і літературно-критичну парадигму есеїв великого українця.

**Мета дослідження** – окреслити бачення Євгеном Маланюком особистості і творчості Максима Рильського, zdeформованих відсутністю національної самоідентичності.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У контексті осмислення поступу «української людини» в мистецтві, репрезентованого низкою яскравих постатей у літературі 1920–1930-х років, Є. Маланюк торкається й творчої долі М. Рильського. Виходячи з тези про те, що мистецький доробок є експлікацією особистості художника [8], бачимо, як критик підходить до розгляду тих духовних чинників і механізмів, що призвели до «творчого самогубства» М. Рильського.

Зауважимо, що постать неокласика була по-особливому знаковою і через те привабливою для Є. Маланюка. Вишуканий смак, інтелектуалізм, що межує з енциклопедичністю, висока духовна культура, тонке ліричне чуття – основні ознаки творчої манери М. Рильського, які в системі критеріїв художнього доробку й художнього мислення, розроблених критиком, були ознаками елітарності мистецької постави поета. М. Рильський, за визначенням дослідника, належав до тієї когорти українських письменників Розстріляного відродження, у творчості котрих «організовувалася збуджена історична пам'ять українська, дисциплінувалася; а ще аморфна, ще безпосередня натуральна мистецька емоція новітньої нашої поезії знаходила ту класичну форму і

національне втілення», завдяки яким «безформене «тичинівство» «переходило через верстат», «де «з старої бронзи зброю владних слів переливали радо на вогонь»» [7, с. 281].

За класифікацією мистецької творчості, створеної Є. Маланюком, М. Рильський належить до когорти «талановитих», які репрезентують аполлонівське творче начало. Ф. Ніцше зауважував, що Аполлон є втіленням “*principium individuationis*”, а творчості, яка його реалізує, властива «спокійна непорушність», «піднесене вираження», «велика радість і мудрість «ілюзії» (мистецтва) разом зі всією її красою» [9, с. 61]. Саме такі мистецькі принципи зауважує критик у поетичній практиці М. Рильського, і через це саме на нього він покладав надії щодо формування підвалин високої літератури доби національного ренесансу. П. Тичина як геній і М. Рильський – «талановитий» – дві рушійні і формотворчі сили цього процесу. Вони залишилися чинними вже в умовах деспотичного придушення й знівельовання духовного відродження України. Вони змушені були «учинити гвалт над власною творчістю, над тим, що для кожного творця найдорожче, найістотніше, найнерозривніше зв’язане з його еством» [3, с. 300], за визначенням Є. Маланюка. Проте у П. Тичини це вилилося в «літературну катастрофу» й «технічний упадок», а М. Рильський демонстрував вишуканість естетичного смаку («інстинкт смаку») й формальну довершеність ліричних творів. Перед критиком постає проблема загадки творчої постаті М. Рильського як митця, що рано дозрів як майстер, але «залишився поетом невисокого напруження, індивідуальністю невеликого духовного потенціалу» [3, с. 320].

1923 року Є. Маланюк вибухово відреагував на збірку М. Рильського «Синя далечінь», яка обурювала колишнього вояка УНР своєю споглядальністю, відстороненістю від життя, філософською розміреністю й мудрістю, відсутністю емоційного вибуху, зумовленого драматичними подіями доби: «Еллада скитська у крові / Співа крізь плоть про сонце й роси, / Але ридас буровій / Про власний Рим. / І майже поза / В страсний цей час у лозняках / Ховати тишу й (може)... жах» [5, с. 226]. Проте за першою емоційною реакцією народжувалося бажання зрозуміти причини такої мистецької пози поета, безсумнівно, талановитого й гідного поваги. Докірливі рядки в поета-емігранта народжувалися з болю за психологічно травмованого М. Рильського, адже саме так – психологічною травмою – пояснив Є. Маланюк особливості лірики «Синьої далечини»: «Три гості тут були торік: / Один – поет, два – конвоїри / (Кажу тому, що в тих двоїх – / Лиш партбілети замість ліри) // Поет стомився і заслаб – В нім зворушився давній раб» [7, с. 226] (курсив наш – С. М., В. М.).

Пізніше, по роках літературознавчого студіювання національного красного письменства, Є. Маланюк визрів до створення аналітичного психобіографічного портрета (1951) М. Рильського, в якому докладно проаналізував витoki епікурейства митця.

Проблема, як бачимо, для критика виявилася неоднозначною, адже, не задовольнившись констатацією деспотії тоталітарної машини як чинника емоційної вихолощеності й споглядальності, ідилічності художнього світу лірика, твердженням про страх як ключовий механізм сходження «на манівці звеличників червоної зірки» [2, с. 109], він дошукується глибших духовних коренів цих естетичних особливостей поезії М. Рильського. До того ж на 1950-ті роки доробок митця давав багатий, розмаїтий матеріал для Маланюкових дослідницьких маніпуляцій.

Варто зауважити, що тема М. Рильського була вельми важливою для літературознавця, про що свідчать нотатникові записи. Так, ще 1939 року, складаючи план створення «Історії літератури», Є. Маланюк окреслює 4-ий розділ «Модерн», куди включає розділ «Рильський і пушкінізм» [6, с. 52]. У записках березня 1943 року критик повертається до цієї проблеми – «Пушкінізм Рильського» [5, с. 73], що мала стати частиною ширшої теми боротьби національного й колоніального в літературі, а 17 листопада 1944 року Є. Маланюк уточнює: «Рильський і український пушкінізм: язиково додатня річ, але ідейно й духово – страшна («воспеть дозвольте!»)» [6, с. 74].

«Пушкінізм» у трактуванні критика – складний естетичний феномен, мистецька концепція, яка є засадничою для національної культури і репрезентує в літературі національний міф, міф

держави. У випадку із О. Пушкіним Є. Маланюк наголошував на *основоположності* його творчості для російської літератури і культури загалом. Підґрунтям для висновків критика стало його глибоке розуміння культурософії колоніалізму. Випереджаючи час, митець наголошує на значенні О. Пушкіна для формування засад російської мови, трансформації її в літературну, а найголовніше, критик приходив до висновку про міфотворчу функцію літературної практики митця, адже саме він був найпершим, хто «трансформував імперський досвід у авторитетні тексти» [6, с. 97].

Окреслюючи естетичні параметри «пушкінізму» – особливої художньої системи, Є. Маланюк називає такі поетикальні особливості: «безпроблемність», що є ознакою високого мистецтва (мистецтво заради мистецтва), у якому формальна довершеність переважає змістовий чинник і в якому національно ментальну картину світу заступає космополітизм, з якого, зрештою, зростає імперська світоглядна і мистецька система («всьо наше»); «легкість» вірша – те, що «складає творчу істоту» О. Пушкіна (відсутність сильної емоції як основи ліричного переживання). Такі властивості лірики відзначає автор «Книги спостережень» і у М. Рильського – фундатора «неокласичної київської школи» [3, с. 312].

Поряд із цим дослідник окреслює й духовну (світоглядну) складову частину феномену, яка «магнетично принадила Рильського», – епікуреїзм, що формував споглядальність і філософічність лірики митця.

Такі естетичні аналогії між творчою манерою поета метрополії та поета колоніальної України актуалізували проблему природи їх зближення, пошуку тих духовних (психологічних) факторів, які його провокували. Літературознавець так окреслює свою дослідницьку проблему: «Є і може бути багато пояснень, дуже вірних і дуже раціональних, того явища, що Рильський-поет прожив і протворив, сказати б, поза межами тієї ось більш як чверть-столітньої апокаліпси свого народу й своєї батьківщини, поза Визвольними змаганнями. Ми знаємо добре Росію, Москву, її державну структуру, її засоби влади, її <...> адміністративну машину, на три чверті наставлену на національне усмертнення нашого народу передовсім. Але певним є те, що, крім причин раціонального порядку, на тім *заважали також причини глибші, внутрішні, ірраціональні, що коріняться в самій людині, в її психіці*» [3, с. 315] (курсив наш – С. М., В. М.).

Для Є. Маланюка «загадка» М. Рильського полягала в тому, що він без очевидного духовного опертя, без будь-яких психологічних надламів, як це сталося із П. Тичиною, став «радянським письменником», причому його поетичний набуток демонстрував художню довершеність і досконалість. Якщо творець «Сонячних кларнетів» після 1929 року демонстрував «цілковиту атрофію найелементарнішого смаку – і жодного сліду якої-будь культури» [3, с. 302], то «Рильський ніколи не спадає із свого культурно-літературного рівня, ніколи не губить свідомості майстра, і його літературно-мистецький смак не паралізується» [3, с. 303] навіть у таких творах, як «Пісня про Сталіна». Відповіді на ці питання Є. Маланюк шукає у ліриці митця, котра є відбитком психічної сутності особистості, та в культурній генеалогії письменника.

Справедливо вважаючи, що поезія часто є несвідомим, мимовільним відкриттям «найглибшої істоти» митця – його комплексів, деформацій психіки, часто неусвідомлюваних і раціонально неприйнятних, критик аналізує низку особистісних творів М. Рильського, в яких відкривається психологічне підґрунтя його епікурейства, споглядальності, мудрості. Є. Маланюк висуває здогад про «анемію» його емоційності, що зближує М. Рильського з О. Пушкіним. Критик метафорично називає такий тип митців «луна», котрі «відкликаються на світ і події в ньому», наділені чуттєвістю, чуттєвим напруженням, що не переходить у пристрасність, емоційний вибух. «Максим Рильський, певно, захоплювався і горів, хвилювався і страждав, погорджував і гнівався, любив і ненавидів. Але з достатньою імовірністю можна твердити, що він ніколи не вмів ні любити, ні ненавидіти – до кінця», – пише критик [4, с. 327].

Художні особливості лірики митця, підкреслені Є. Маланюком, свідчили про аполлонівське начало мистецької манери: почуття міри, яке визначене літературознавцем як «інстинкт смаку», «мистецький смак», естетична необхідність краси; відмова від надмірності, насамперед емоційної, бо це є ознакою «варварства»; самозаглиблення і самопізнання, надмірність розсудливості, пріоритет мудрості тощо. Проте це творче начало М. Рильського було недорозвиненим, адже, маючи епічний потенціал, він так і не зреалізувався в героїчному полотні, бо «за його ніби епічним спокоєм і тверезою мудрістю <...> не стояла сила відповідного «епічного» ж характеру» [3, с. 321]. Ця властивість випливає із невідповідності високої майстерності та неповноти вияву духовного потенціалу художника, що й зумовило недорозвиненість його індивідуальності. Є. Маланюк робить такий висновок: «Максим Рильський, попри всю широчінь його поетикальних можливостей, попри все багатство його тематики, попри всю потужність його так рано дозрілого майстерства, залишився поетом невисокого напруження, індивідуальністю невисокого духовного потенціалу» [3, с. 320].

Однак літературознавець прагне дошукатися тих внутрішніх чинників (особливостей психіки), які зумовили таку суперечливість. Послугуючись вже виробленими методологічними принципами, Є. Маланюк звертається до біографії митця, витоків його особистості, досліджує процес формування індивідуальності, спираючись на генеалогію його роду: враховує національний чинник як фактор формування ментальних особливостей митця, соціально-культурну атмосферу, певні культурні тенденції, характерні для періоду становлення його особистості. Спостереження автора резюмуються у формулюванні комплексу «культурної окраїнності», що склала основу духовної культури, культури світопереживання та почуття М. Рильського. Йдеться про «нівелювання» польсько-шляхетського духу («затирання» національного інстинкту), що починається з батька письменника – українця польської культури, народника-хлопомана, за визначенням критика, світоглядна й життєва позиція котрого формувалася під впливом українофільства й народництва. «Польськість», або ж західництво, митця виявлялася у прекрасному знанні ним польської, французької, античної літератур, що вплинуло на інтелектуальну й естетичну довершеність його поезій, витонченість і вишуканість ліричного образу, глибину думки, технічну досконалість вірша – т. зв. мистецький смак.

Разом із тим «окраїнність» культурної складової частини духовності М. Рильського виразилася в недоформованості й недорозвинутості національної емоції – специфічної психологічної реакції на світ, детермінованої національними ментальними особливостями, тому в змістовій (духовній) частині його лірики відсутній властиво польський «месіанізм» і «містицизм» – та надчуттєва складова національної літератури, що формує сутність польської літературної моделі й національного міфу. На думку Є. Маланюка, цей варязький первень натури М. Рильського був затруєний скитсько-еллінським началом матері та позитивізмом і месіанізмом народництва батька.

Саме ця особливість («окраїнність» – духовна перехідність, ментальна невизначеність) зумовила й те, що поетові була чужа «шевченківська емоція». Це драматичне духовне розщеплення в результаті відлунює в неповнокровності ліричної емоції поета, не дає розвинути його епічному талантові. Натомість ліричність вірша підмінюється «сентенціональністю руйнованих», «гайнівським скепсисом», «церебральною «розсудливістю», призводить до «більш або менш болючих спустошень у його ліричному естві» [3, с. 309].

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Максим Рильський у рецепції Євгена Маланюка, представлений у літературознавчій есеїстиці, нотатнику та щоденниках, постає у всій складності особистісного та естетичного виявів. Попри блискучий талант та високий письменницький хист, зумовлений зануреністю в європейську літературу, знання мов, досконалий мистецький смак неокласика, літературний критик зауважує втрати художнього результату через відсутність національної самоідентифікації митця, недорозвиненість «національної емоції». Попри це, Є. Маланюк доходить висновку про взаємозв'язок цілісності національного

ества поета і його мистецької самореалізації, що може стати не лише предметом багатьох наукових студій, але й методологічною константою, призмою оцінки будь-якого письменника в постколоніальних студіях.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Есеїстика Євгена Маланюка: літературознавчі виміри / О. Буряк, О. Гольник, Г. Клочек, М. Лаврусенко, С. Михида та ін. Дніпро : Середняк Т.К., 2023. 312 с.
2. Донцов Д. Поет ідилії і чорної лжи. *Дві літератури нашої доби*. Торонто, Канада : Гомін України, 1958. 295 с.
3. Маланюк Є. Книга спостережень: проза : в 2-х т. Т. 1. Торонто : Гомін України, 1962. 525 с.
4. Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. Київ : Дніпро, 1997. 430 с.
5. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. *Книга спостережень. Статті про літературу*. Київ : Дніпро, 1997. С. 18–73.
6. Маланюк Є. Нотатники. Київ : Темпора, 2008. 335 с.
7. Маланюк Є. Повернення: поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / упоряд. і передм. Тарас Салига. Львів : Світ, 2005. 496 с.
8. Михида С. Психопоетика українського модерну: проблема реконструкції письменника / монографія. Кіровоград : Поліграф-Терція, 2012. 352 с.
9. Ніцше Ф. Народження трагедії. Невчасні міркування. Львів : Астролябія, 2022.
10. Томпсон Е.М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / пер. з англ. М. Корчинської. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008 (2022). 477 с.